

Руденко Артем
Українська академія банківської справи

ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СТРАХУВАННЯ ДО 1917 РОКУ

Досліджується розвиток законодавства про страхування в Україні за часів Російської імперії. Визначаються фактори впливу на розвиток законодавства про страхування в цей період та його значення для формування подальшого розвитку страхових відносин на території України. Ключові слова: страхова справа, законодавство, Російська імперія

Розвиток страхової справи в Україні був тісно пов'язаний зі становленням інституту страхування в Росії, до складу якої протягом століть входила Україна. Початок цього процесу був пов'язаний з виданням у Росії в 1780 році закону, який забороняв: «...у чужі держави фабрики і будинки віддавати на страх і тим вивозити золото на шкоду і збиток державний» [1, с. 34-35]. Імпульсом для розвитку страхування стало збільшення кількості підприємств, розгалуження видів комерційної діяльності, використання механізмів на виробництві У 1786 році в Росії була встановлена державна страхова монополія, що мала фіскальний характер. Функції страховика-монополіста здійснювала страхова економія при Державному позиковому банку [2, с. 17]. Почали створюватися державні страхові товариства, діяльність яких здебільшого стосувалася страхування від вогню й обмежувалася територією певного міста. Пізніше почали функціонувати й приватні страхові компанії. У 1827 році виникло «Перше російське від вогню страхове товариство», що було засноване на акціонерних засадах. Швидкими темпами розвивається як майнове, так і особисте страхування. Так, уперше в 1835 році особисте страхування започаткувало приватне акціонерне товариство «Життя». З часом, страхова справа набуває подальшого розвитку. Збільшується кількість страховиків у вигляді акціонерних страхових компаній і товариств взаємного страхування, земств та інших. Це посилює конкурентну боротьбу на страховому ринку, що у свою чергу, призвело до зниження ставок. Проте, такий вимушений захід міг призвести до великих збитків, тому страхові товариства вимушені були прийняти конвенцію про використання єдиних ставок.

У XIX столітті у страховій справі почали з'являтися картелі та концерни. М.Я. Шиминова зазначає, що один з великих концернів був створений у Берліні в 1874 році. Він діяв як міжнародний і складався з 16 страхових товариств [3, с. 17]. Також у 1874 році кілька страхових товариств домовилися про спільні дії. Було створено синдикат, до складу якого увійшло 8 страхових товариств. Вони опрацювали угоду, згідно з якою зобов'язувалися діяти на однакових для всіх умовах без будь-яких відхилень від договору. Застосовувалися єдині тарифні ставки, єдині прийоми страхування й перестраховування, однакова система пільг та штрафів. Спектр страхових послуг став досить широким, у подальшому віддавалась перевага не тільки страхуванню від вогню, а й розширювався набір страхових ризиків. Це спонукало до затвердження статуту Товариства страхування від вогню майна гірничих і гірничозаводських підприємств. У містах функціонували товариства взаємного страхування від вогню. За ініціативою домовласників у 1861 році було прийнято закон, який поклав початок міському взаємному страхуванню від вогню. Уряд надав фінансову допомогу цим товариствам на випадок збитків, які переважали збір річної премії. У результаті чого, до 1918 року їх нараховувалось вже 178.

В Україні поштовхом для розвитку страхової справи стало скасування кріпацтва. Першим взаємним страховим товариством в Україні стало товариство взаємного страхування від пожеж, яке виникло в Полтаві у 1863 році. У 1864 році таке ж товариство з'явилося у Харкові, а згодом – у Києві та Одесі. Страхувальникам, які укладали договір страхування на декілька років, надавалися певні пільги, і застосовувалося безоплатне страхування по так званому «золотому полісу».

У 1894 році Міністерством внутрішніх справ Російської імперії було встановлено державний нагляд за діяльністю страхових товариств, інспектори якого утримувалися за рахунок коштів від спеціальних внесків страхових організацій. При цьому міністерстві були створені страховий комітет і страховий відділ [4, с. 18].

На рубежі XIX і XX століть у світі сформувалася і закріпилася складна промислово-фінансова інтеграція, що передбачала утворення великих монополізованих об'єднань підприємств за участі банків та виробничих підприємств на основі переплетіння майна груп великих власників [5, с. 3]. І страхові компанії як фінансово-кредитні інститути брали активну участь у діяльності таких об'єднань, зокрема з метою захисту інших учасників від економічних та інших ризиків.

Необхідно вказати на те, що українські науковці у монографії «Витоки національного страхового ринку» (2003 р.) вперше розглянули маловідомі факти з історії зародження та розвитку українського страхового ринку [6, с. 275]. Тим самим вони довели, що страхування на теренах України, як самостійна галузь, має великий досвід. Вони стверджують, що процес зародження страхового ринку України почався із діяльності страхових товариств «Дністер» та «Карпатія». Автори вважають, що ці страхові товариства протягом усього часу свого існування виступали важливим економічним та політичним чинником тривалого процесу становлення і розвитку української нації. Ці твердження небезпідставні. Про успішний розвиток страхового товариства «Дністер» свідчить той факт, що вже у 1893 році товариством було укладено 14 000 договорів у 1500 селах та містах Галичини і Буковини [6, с. 47].

У дореволюційні роки одним із найважливіших центрів розвитку страхового ринку в Україні була Одеса. Тут існували самостійні страхові товариства, а також філії провідних страхових компаній Санкт-Петербурга і Москви, іноземних страховиків, діяльність яких була дозволена з 1885 року. Серед них були представлені страхові компанії США, Великобританії, ФРН, Франції, зокрема, «Нью-Йорк», «Еквітебль», «Рубен», які здійснювали страхування життя і страхування від нещасних випадків. У 1909 році у Харкові було створено одне з найпотужніших товариств взаємного страхування – Товариство взаємного страхування від пожежі майна гірничих і гірничозаводських підприємств України.

На початку XX століття ринок страхових послуг у Російській імперії зазнав впливу тогочасних процесів монополізації. Так, інтенсивний розвиток НТП у цей час зумовив максимізацію поділу праці, поглиблення конкурентної боротьби між

господарюючими суб'єктами. У цій боротьбі, як правило, дрібні підприємства та компанії, що через брак достатньої кількості ресурсів, незначні обсяги виробництва і реалізації продукції тощо не мали можливості застосовувати різноманітні маркетингові стратегії, банкрутували і тим чи іншим переходили у власність великих корпорацій [7, с. 6]. Ринок страхових послуг Російської імперії на початку ХХ століття був монополізований. Дрібні компанії були поглинені великими, страховики стали частиною великих об'єднань підприємств конгломератного типу, до Російської імперії зайшов іноземний фінансовий капітал світових монополістів страхового ринку. Проте розпочаті процеси не були доведені до логічного кінця.

Таким чином, наприкінці ХІХ століття вже сформувалися основні види страхування як майнового, так і особистого. Подальша реорганізація страхової справи та формування нового страхового ринку в нашій країні відбувалися під впливом подій 1917 року. Новий уряд, що прийшов до влади після революції, проводив політику загальної націоналізації. Передбачалося націоналізувати страхову справу й сконцентрувати її у трьох товариствах: страхування від вогню – в «Саламандрі», страхування життя – в «Росії», страхування транспорту – в «Російському транспортному і страховому товаристві». Усі інші страхові товариства планувалося ліквідувати й об'єднати з вищезазначеними товариствами. Л.Л. Кінашук стверджує, що всі капітали і все майно страхових товариств мало перейти у власність держави, котра брала на себе ризик за укладеними договорами [4, с. 19]. Націоналізація страхової справи здійснювалася поступово.

Безумовно, страховий ринок Російської імперії, і зокрема, на українських землях у період із ХVІІІ до 1917 року значно поступався європейському. Перші сучасні страхові компанії або спиралися на власний історичний досвід народу (зокрема це стосується українських земель), або були дочірніми підприємствами європейських страховиків. Проте уже в ці часи формувалося власне автентичне законодавство, напрацьовувався досвід страхової діяльності. І хоча після 1917 року переважна більшість норм, що регулювали діяльність страхових компаній у Російській імперії, втратила свою чинність, названий період наклав відбиток на страхові відносини на багато десятиліть вперед і тому потребує позитивної оцінки.

Список використаних джерел:

1. Полное собрание законов Российской империи: собрание первое. Т. XXII : 1784-1788 г.г. — СПб.: Питеръ, 2009. — 734 с.
2. Страхування: Підручник / Т.М. Артюр, В.Л. Бабко, А.В. Бутанський та ін.; за ред. С.С. Осадця. — К.: Київський нац. екон. ун-т; Центр навчання страхової справи, 1998. — 270 с.
3. Шиминова М.Я. Страхование: история, действующее законодательство, перспективы / Отв. ред. В.П. Мозолин. — М.: Наука, 1989. — 171 с.
4. Кінащук Л.Л. Страхування: теорія та практика: монографія / Л.Л. Кінащук. — К.: Атіка, 2004. — 318 с.
5. Деревянко Б. В. Економіко-правові питання формування та діяльності промислово-фінансових груп (історичний аспект) / Б. В. Деревянко, С. М. Грудницька // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 6. — С. 3—7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/12809>.
6. Клапків М.С. Витоки національного страхового ринку України: Монографія / М.С. Клапків, Ю.М. Клапків. — Тернопіль: Карт-бланш, 2003. — 295 с.
7. Деревянко Б.В., Грудницька С.М. Державне регулювання функціонування промислово-фінансових груп у сфері підприємницької діяльності: Монографія / За ред. М.К. Галянтича. — К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2005. — 176 с.